

УДК. 002.2(477)(09):94](045)

Андрійчук М. Т.

канд. наук із соц. комунікацій, доц. кафедри видавничої справи та редагування
Видавничо-поліграфічного інституту, КПІ ім. Ігоря Сікорського, м. Київ, Україна

ВІТЧИЗНЯНІ ВИДАННЯ ІСТОРИЧНОЇ ТЕМАТИКИ У ВІЙНАХ ПАМ'ЯТЕЙ

У статті розглянуто особливості формування пам'яті українського народу під впливом видань історичної тематики у період від часу проголошення Україною незалежності до початку російської агресії в Україні у 2014 році.

Весь цей час в інформаційному полі України тривав історичний дискурс між прибічниками старих радянських і російських історичних міфологем та прихильниками проукраїнського бачення вітчизняної історії. Цю тривалу інтелектуальну боротьбу в медійному просторі України можна назвати війною пам'ятей — її проросійської та проукраїнської версії. Український медійний простір був і є полем боротьби між російськими і українськими концептами історичної пам'яті. Важливу роль у розвінчуванні старих та нових історичних міфів російської імперської історіографії, які намагалися нав'язати українському суспільству і тим самим вплинути на формування національної пам'яті українців, відіграли також вітчизняні видання історичної тематики. До них автор відносить видання з історії, біографістики та краєзнавства.

На прикладі характеристики окремих видань, що з'явилися в Україні в останні десятиліття, автор проаналізував їх тематичний репертуар, а також динаміку змін та тенденції, що відбувалися в історичному дискурсі після приходу до влади в Україні у 2010 році проросійських сил і особливо після прямої військової агресії Росії проти України у 2014 році. На конкретних прикладах автор також розглянув вплив на формування історичної пам'яті українців літературно-художніх видань історичної тематики, які для значної кількості читачької аудиторії є єдиним джерелом знань з вітчизняної історії.

Окремо розглянуто інформаційну боротьбу між проросійською та проукраїнською візіями історії у вітчизняних навчальних виданнях у період до Революції гідності.

Крім того, на прикладі окремих медійних проектів з історії у статті охарактеризовано роль інших каналів масової комунікації, що активно залучались до війн пам'ятей.

Порушується також питання маніпуляцій історичними українськими топонімами та етнічними, що мають місце у різних проросійських і росій-

ських медіа та виданнях історичної тематики і дозволяють привласнювати цілі періоди української історії на користь російської історіографії, в якій немає місця українській ідентичності.

Ключові слова: видання історичної тематики; війни пам'ятей; політика пам'яті; конструкт пам'яті; національна пам'ять.

Andriychuk M. T.

Ph. D. in social communication, associated professor of the Publishing and Printing Institute National Technical University of Ukraine «Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute», Kyiv, Ukraine

THE DOMESTIC EDITIONS OF HISTORICAL THEMES IN WARS OF MEMORIES

The peculiarities of the formation of the memory of the Ukrainian people under the influence of editions of historical themes from the time of the proclamation of independence to the beginning of Russian aggression in Ukraine in 2014 are considered in the article.

All this time in the Ukrainian information field there was a historical discourse that lasted between the supporters of the old Soviet and Russian historical mythologies and supporters of the pro-Ukrainian vision of national history. This long-standing intellectual struggle in the media space of Ukraine can be called a war of memories — its pro-Russian and pro-Ukrainian versions. The Ukrainian media space has been a field of struggle between Russian and Ukrainian concepts of historical memory. Domestic editions of historical themes have made a significant contribution to scattering the old and new historical myths of Russian imperial historiography, which tried to impose on Ukrainian society and thereby influence the formation of national memory of Ukrainians. The author relates to this category editions on history, biography and regional studies.

As an example of the characteristics of some publications that appeared in Ukraine in recent decades, the author analyzed the thematic repertoire as well as the changes and trends that took place in the historical discourse after the pro-Russian forces came to power in Ukraine in 2010, and especially after direct Russia's military aggression in Ukraine in 2014. The author also considered specific examples of influencing the formation of historical memory by Ukrainian literary editions on historical subjects, which for a large number of readers are the only source of knowledge of national history.

The information struggle between the pro-Russian and pro-Ukrainian visions of history in national educational editions in the period before the Revolution of Dignity is considered separately.

In addition, the role of other mass communication channels that were actively involved in wars of memories is described by some example of media history projects.

The author also raises issues of manipulation with using historical Ukrainian place-names and ethnonyms in pro-Russian and Russian media, historical editions. This leads to the appropriation of entire periods of Ukrainian history in favor of Russian historiography in which there is no place for Ukrainian identity.

Keywords: editions of historical themes; wars of memories; memory policy; construct of memory; national memory.

Постановка проблеми. У радянський період усі зусилля тодішньої колоніальної адміністрації у галузі гуманітарної політики були спрямовані на вихолощення національної пам'яті українців та нав'язування їм свого історичного наративу. У цьому наративі не було місця визвольним змаганням українського народу, навпаки — наш народ ніби тільки й боровся за те, щоб приєднатися до «братнього російського народу» і врешті бути поглинутим у «новій історичній спільності», що йменувалася «радянський народ». Під такими гаслами відбувалася фактична асиміляція українського народу. Тому зі здобуттям Україною у 1991 р. незалежності в інформаційному просторі розпочалася боротьба зі старими та час від часу і «нововинайденими» російськими історичними міфами, яку можна охарактеризувати як війни пам'ятей. Особливо актуальність цієї проблеми зросла з початком військової агресії Росії на сході та півдні України. Нині все більше українців прагнуть повернутися до своєї національної пам'яті. Одним з основних знарядь у комунікаційних процесах її формування виступають не лише публікації в мас-медіа, а насамперед книжкові видання історичної тематики.

Аналіз попередніх досліджень. Сьогодні проблема формування національної пам'яті українців усе частіше порушується у працях вітчизняних політологів, філософів, істориків, соціологів, конфліктологів, етнопсихологів та ін. Зокрема, ідеться про праці таких дослідників, як Д. Веденєєв, О. Волянчук, В. В'ятрович, С. Грабовський, В. Гриневич, Я. Грицак, О. Гриценко, С. Єкельчик, Г. Касьянов, А. Киридон, З. Когут, А. Кравченко, І. Лосєв, Л. Нагорна, А. Портнов, Я. Потапенко, М. Рябчук, Є. Сверстюк, Ю. Шаповал. Ці автори намагаються розглядати різноманітні аспекти формування національної пам'яті нашого народу та порушують ті болісні теми, що досі неоднозначно трактуються в різних суспільних верствах нашої держави та в інтелектуальних колах сусідніх

держав (у складі яких тривалий час перебували українські землі). Йдеться про різні погляди на спадщину Київської Русі, польсько-литовську добу, на окремі сторінки з історії українського козацтва, добу Хмельниччини та Руїни та так зване приєднання до Московського царства, Північну війну (1700–1721) та дії гетьмана І. Мазепи, ліквідацію автономії Гетьманщини та руйнування Запорізької Січі (1776), утиски українців російським царатом у XIX — на початку XX ст., добу визвольних змагань 1917–1921 рр., сталінські репресії, голодомори, польсько-українське протистояння міжвоєнного періоду, події Другої світової війни, Холмсько-Волинську трагедію 1942–1944 рр. тощо. Фактично йде війна концептів пам'яті колишніх імперій (Росії та Польщі) та України як колишньої колонії. Проте на сьогодні залишається не до кінця осмисленою роль вітчизняних книжкових видань історичної тематики в комунікаційних процесах щодо формування національної пам'яті українського народу.

Мета роботи — виявити вплив сучасних українських видань історичної тематики на розвінчування старих та нових імперських російських міфів, що циркулюють в інформаційному просторі нашої держави, та на відновлення національної пам'яті українців.

Результати дослідження. Разом з мас-медіа, освітніми установами, родинними впливами та іншими суспільними факторами важливу роль у формуванні національної пам'яті українського народу відіграють вітчизняні книжкові видання. Зокрема, український літературознавець та культуролог М. Зубрицька стверджує, що культурна пам'ять тексту нашаровується на індивідуалізований ландшафт пам'яті читача і залишає на ньому певний відбиток [1, с. 206]. Причому це стосується не лише наукових, науково-популярних та літературно-художніх видань історичної тематики, але й загалом масиву українськомовної художньої, політологічної, філософської, соціологічної літератури, дитячих та інших видань. Вітчизняна українськомовна книжкова продукція утверджує у свідомості читачів уявлення про повноцінність і самодостатність українського книговидання.

Однак наша увага буде зосереджена насамперед на наукових і науково-популярних виданнях з галузі історичних дисциплін, біографістики та краєзнавства, які, на нашу думку, після здобуття Україною незалежності найбільше впливали (прямо чи опосередковано) на формуванні масових поглядів та конструктів колективної пам'яті в суспільстві. Зрештою вони задавали тон тим історичним дискурсам, що час

від часу загострювалися і виходили за межі наукового середовища — у широкі кола громадськості.

Загалом зростання інтересу до видань історичної тематики серед українських читачів було помітне ще із часів горбачовської перебудови другої половини 1980-х рр. Це стосувалося книг, присвячених невідомим для широкого загалу сторінкам минулого українського народу чи подіям української історії, які трактувалися російсько-радянською історіографією негативно. Після здобуття Україною незалежності українська наукова та освітня спільноти почали поступово відмовлятися від російсько-радянських концепцій історії України. Інформаційний голод заповнювався виданнями праць замовчуваних до того українських істориків кінця XIX–XX ст. та істориків з української діаспори — В. Антоновича, М. Грушевського, Д. Багалія, Г. Грабовича, Т. Гунчака, Д. Дорошенка, А. Жуковського, І. Крип'якевича, З. Когута, І. Лисяка-Рудницького, О. Оглоблина, О. Пріцака, Н. Полонської-Василенко, О. Субтельного, Р. Шпорлюка, Д. Яворницького та ін. Появу видань історичної тематики на книжковому ринку України забезпечували не лише офіційно зареєстровані видавництва, але й організації, що займались виготовленням історичного самвидаву та тамвидаву.

Згодом з'явилися видання праць нового покоління вітчизняних авторів та авторів старшого покоління, що оприлюднювали твори на табуйовані раніше теми або ж подавали нове бачення щодо відомих сюжетів вітчизняної історії (С. Білокінь, В. Верстюк, В. Гриневич, Я. Грицак, Я. Дашкевич, Л. Зашкільняк, Г. Касьянов, М. Коваль, С. Кульчицький, Ю. Мицик, А. Портнов, С. Сергійчук, Ф. Турченко, Ю. Шаповал, Н. Яковенко та ін.).

Слід відзначити, що у 1990–2000-х рр. книги історичної тематики були не лише в репертуарі «старих» видавництв («Наукова думка», «Український письменник», «Либідь», «Каменярь», «Світ», «Маяк», «Карпати», «Веселка» та ін.), але й новостворених — «Обереги» (Київ), «Основи» (Київ), «Критика» (Київ), «Грані-Т» (Київ), «Темпора» (Київ), «Смолоскип» (Київ), «Дух і літера» (Київ), Видавництво ім. О. Теліги (Київ), «Юніверс» (Київ), «Кліо» (Київ), «Фоліо» (Харків), «Клуб сімейного дозвілля» (Харків), «Твердиня» (Луцьк), «Коло» (Дрогобич), «Відродження» (Дрогобич) та ін.

Ще однією з причин підвищення суспільного інтересу до видань історичної тематики стало загострення ідеологічних протистоянь на тлі неоднозначного ставлення різних груп громадськості до тих чи інших

сюжетів української історії. Хоча в перше десятиліття після проголошення незалежності України спостерігалися спроби керівництва держави згладити суперечливі історичні питання в українському соціумі та знайти консенсус щодо суперечливих сторінок історії із сусідніми країнами. Іноді йшли на поступки, навіть у супереч національним інтересам. Зокрема, це стосується часів президентства Л. Кучми (1993–2004), коли було намагання поєднати новий український історичний наратив зі старим радянським. Лише в останній рік перебування при владі до Л. Кучми прийшло розуміння того, що «Україна — не Росія». Це й засвідчила його книга з відповідною назвою, яка була видана українською та російською мовами.

Однак уже під час виборчої президентської кампанії 2004 р. проросійські ідеологи, що гуртувались навколо тодішнього Прем'єр-міністра України В. Януковича і за сумісництвом одного з головних претендентів на президентську посаду, заручившись підтримкою Москви, розпочали інформаційні атаки на проукраїнські візії історії. Водночас перемогу здобув проукраїнський кандидат В. Ющенко, який приділяв значну увагу формуванню політики національної пам'яті. Він багато зробив для актуалізації таких тем, як визвольний чин гетьмана І. Мазепи 1708–1709 рр., Голодомор 1932–1933 рр., національно-визвольна боротьба українців 1930–1950-х рр., український вимір Другої світової війни тощо. Це, безумовно, сприяло появі нових книжкових видань історичної тематики. Але навіть у часи президентства В. Ющенка (2005–2010) проукраїнські погляди у вітчизняній історіографії продовжували піддаватись масованим інформаційним атакам проросійських сил.

Яскравим прикладом загострення історичних дискусій між проукраїнськими та проросійськими силами був телевізійний проект «Великі українці» у 2008 р. на одному з найбільш рейтингових каналів країни (з проросійськими сентенціями), де прихильники проросійських концептів історичної пам'яті за допомогою маніпуляцій із SMS-голосуванням та відстороненням від спостереження за процесом голосування зробили все можливе, щоб не допустити до лідерства серед історичних постатей провідника українських націоналістів С. Бандери. Про це прямо заявив тодішній шеф-редактор проекту «Великі українці» В. Кіпіані [2]. Він звинуватив в організації цих масштабних маніпуляцій та фальсифікацій безпосередньо Д. Табачника, публічно назвавши його «ЛжеДмитрієм» [3]. Цікаво, що в аналогічному

російському телевізійному проєкті, що проходив у 2008 р. під назвою «Ім'я Росії», окрім таких діячів нашої історії, як Княгиня Ольга, Ярослав Мудрий, Анна Ярославна (Київська), літописець Нестор, до списку номінантів увійшли також О. Довженко, І. Козловський, В. Лобановський, Н. Махно, Б. Хмельницький, чим фактично у нас «викрадалися» цілі пласти вітчизняної історії [4].

Зростала також кількість публічних виступів проросійських політиків та істориків із таборів Партії регіонів, Комуністичної партії України та низки інших проросійських організацій проти визнання геноцидом Голодомору 1932–1933 рр. Причому дискусія загострювалася через пряме втручання урядовців РФ. Так, наприклад, очільник міністерства закордонних справ РФ С. Лавров на засіданні державної думи РФ 2 квітня 2008 р. розкритикував дії української влади у сфері політики пам'яті через «свідому спробу переписати історію», а також її політизацію. Зокрема, очільник російського зовнішнього відомства виступав проти визнання Голоду 1932–1933 рр. геноцидом українського народу, підписання Президентом В. Ющенком Указу «Про святкування 300-ліття подій, пов'язаних з військово-політичним виступом гетьмана України Івана Мазепи і укладенням українсько-шведського союзу», а також визнання УПА воюючою стороною у Другій світовій війні та присвоєння головнокомандувачу УПА Р. Шухевичу звання Героя України, що суперечило концептам російської політики пам'яті [5].

Уже в часи президентства проросійського В. Януковича (2010–2014) історичне протистояння в українському соціумі ще більше загострилося. Зокрема, були зроблені конкретні кроки з перегляду політики пам'яті в попередні роки на користь старих радянських та російських історичних міфологем. Насамперед зазнали змін ключові теми періоду президентства В. Ющенка (Голодомор 1932–1933 рр. та УПА). Зокрема, В. Янукович публічно відмовився від визнання Голодомору 1932–1933 рр. актом геноциду українського народу під час одного з візитів до Брюсселю [6]. Крім того, за допомогою суду позбавили звання Героя України одного з лідерів національно-визвольної боротьби українців у 1930–1950-х рр. Степана Бандеру, який удостоївся цієї нагороди посмертно буквально в останні дні президентства В. Ющенка, а також головнокомандувача УПА Романа Шухевича (Тараса Чупринки).

Стимулювався тодішніми можновладцями і перегляд теми українсько-польського протистояння у 1942–1944 рр., що спричинило обурення української патріотичної громадськості. Причому історичні

дискусії велися за активного втручання колишньої метрополії — Росії. Окрім того, ці дії підкріплювалися й посиленням дискримінаційних заходів щодо української мови, що стало можливим з прийняттям у 2012 р. провладною більшістю Закону України «Про засади державної мовної політики» авторства одіозних депутатів від Партії регіонів С. Ківалова та В. Колесниченка (які до того ж зарекомендували себе як активні агенти впливу путінської Росії в Україні та адепти концепції «Русскава міра»). О. Пахльовська схаактеризувала ставлення тодішньої влади регіоналів на чолі з В. Януковичем до української державності як «культивована й імперським, і радянським режимами інстинктивна зненависть до України як реальності, якої бути не повинно, але без якої неможливо обійтись» [7, с. 10].

Тогочасна війна різних концептів пам'яті найяскравіше проявилася у сфері художньої літератури. Обидві сторони ідеологічного протистояння — проукраїнська і проросійська — розуміли важливість впливу творів художньої літератури історичної тематики на формування концептів пам'яті. Відомо, наприклад, яку роль свого часу відіграв вихід роману Ю. Горліса-Горського «Холодний яр», що змальовував боротьбу українських повстанців у роки Української революції 1917–1921 рр. та перші пореволюційні роки із силами більшовицької Росії на становлення національної свідомості молодих українців тих земель, що були окуповані міжвоєнною Польщею.

Ми обмежимося аналізом найбільш знакових видань, що отримали широкий суспільний резонанс і, на нашу думку, справили значний вплив на формування історичних поглядів широких суспільних верств. Зокрема, це стосується роману В. Шкляра «Чорний ворон» («Залишенець»), в якому також порушується тема антиросійської та антибільшовицької боротьби українських повстанців-холодноряців у часи Української революції та перші пореволюційні роки. Впливовість у соціумі тих чи інших видань визначається їхньою присутністю в медійному дискурсі. До цього видання підтримувався стійкий медійний інтерес і певними діями автора та його шанувальників (свідомими чи несвідомими) творилися інформаційні приводи, що сприяли його популяризації у відносно широких масах суспільства. Зокрема, В. Шкляр свого часу заявив, що відмовляється отримувати за роман «Чорний ворон» найпрестижнішу державну премію України — ім. Т. Шевченка з рук тодішнього Президента України В. Януковича через його проросійські погляди та утиски української культури.

Цей крок привернув до видання неабиякий інтерес як медіа, так і читацької аудиторії. Про книгу «Чорний ворон» заговорили в ефірах телебачення та радіо, писали в газетах, журналах, соціальних мережах. Було організовано низку промоційних турів із автором у різних регіонах України.

Завдяки цьому читачі почали активно цікавитись темою героїчної боротьби за державність в роки Української революції (1917–1921) та перші пореволюційні роки. Книга «Чорний ворон» користувалася популярністю не лише у читачів західних та центральних регіонів, але й східних (особливо серед патріотично налаштованої молоді). Це дозволило виданню стати бестселером та бути лідером продажу не лише у 2009 р., але входити в десятку найбільш купованих видань і в наступні роки. Слід також урахувати, що і роман «Чорний ворон», і сам письменник В. Шкляр піддавались частим інформаційним атакам у російських медіа [8, с. 5–6].

Слід зазначити, що В. Шкляр не був першим, хто в добу незалежності порушив тему Холодноярської республіки. Боротьба холодноярців за волю України активно висвітлювалася у 1990-х — 2000-х рр. дослідником цієї теми, видавцем та президентом Історичного клубу «Холодний яр», а також автором численних книг про холодноярських отаманів Р. Ковалем. Завдяки діяльності Р. Ковалю для певної частини патріотичної української громадськості однойменне урочище на півдні Черкащини стало місцем щорічного вшанування холодноярських борців за волю України. Однак зараз можна із впевненістю стверджувати, що саме після знайомства масового читача із романом В. Шкляра «Залишенець» урочище Холодний Яр перетворилося на меморіальне місце для значно більшої кількості патріотично налаштованої української громадськості.

На зацікавлення виданнями історичної тематики впливали також історичні дискусії, що велися в перше десятиліття ХХІ ст. в українських та російських медіа і стосувалися українсько-російських взаємин у минулому. Тобто інтерес до видань історичної тематики в читацькому середовищі, політичних та наукових колах значною мірою був ініційованим намаганням сусідньої Росії, а згодом Польщі нав'язати Україні свої історичні візії. З приходом до влади у 2010 р. проросійських сил на чолі з В. Януковичем та після призначення в уряд одіозного прем'єр-міністра М. Азарова не менш одіозного міністра освіти та науки Д. Табачника розпочався новий виток так званої «підручникової війни», що

було частиною продуманої інформаційної кампанії проти української візії історичної пам'яті. Д. Табачник, який представляв проросійську Партію регіонів і був прихильником проросійської та антизахідної візії історії України, знайшов собі політичних союзників у справі повернення в історичні (насамперед навчальні) видання прорадянського та проросійського наративу.

Крім цього, слід згадати й намагання російської сторони нав'язати українській видання спільного підручника з історії, створення якого, на нашу думку, в принципі було неможливим через різночитання історичних подій. Насамперед, нереальним було примирення двох національних історіографій, які стояли на діаметрально протилежних позиціях — жертви і нападника, колонії та імперії, пригнобленого і гнобителя. За влучним висловом вітчизняного дослідника В. Кравченка, праці російських офіційних істориків ототожнюють «радянськість» та «російськість» [9, с. 526], що неприйнятно для української патріотичної історіографії. Різниця полягала у протилежному прочитанні та трактуванні багатьох ключових історичних тем, зокрема тих, що стосувались історії ХХ ст. і були пов'язані з українськими національно-визвольними змаганнями, Голодомором 1932–1933 рр., Другою світовою війною, рухом Опору в Україні 1960–1980-х рр. У середовищі українських інтелектуалів, істориків, освітян та загалом патріотично налаштованих громадян України навіть виникало побоювання, що згодом видання книг з патріотичним баченням вітчизняної історії стане неможливим. Усе це відбувалося на фоні нагнітання антиукраїнської істерії у владних коридорах нашої держави; підписання 21 квітня 2010 р. невігідних для України «Харківських угод», що пролонгували перебування російських військово-морських баз на території України; прийняття 5 червня 2012 р. Закону України «Про засади державної мовної політики», що різко обмежував сфери вживання української мови як державної; проведення антиукраїнських заходів (наприклад, організації за участю народного депутата від Партії регіонів В. Колесніченка маніпулятивної виставки «Волинська різанина: польські та єврейські жертви ОУН-УПА» з неправдивими даними про участь українських збройних формувань у винищенні польського та єврейського (!?) населення). Той же В. Колесніченко, як співголова прокремлівської організації Міжнародний антифашистський фронт, зі своїми співниками просував через інтернет книги, що поширювали негативні міфи про

діяльність українських націоналістів та компрометували ОУН та УПА [10].

Уже у 2011 р. за ініціативи тодішнього міністра освіти та науки України Д. Табачника спішно були видані нові шкільні підручники з історії України, з яких вилучили окремі теми, що стосувалися визвольного руху українців у ХХ ст. Для закладів вищої освіти було випущено російськомовний підручник авторства академіка (за сумісництвом і лідера проросійської Партії політики Путіна) П. Толочка — «Очерки истории Украины», що за ідеологічними штампами нагадував підручник радянської доби. Крім того, Д. Табачник сповістив громадськість про створення разом з російською стороною робочої групи для підготовки спільного російсько-українського підручника, що мав висвітлювати сторінки історії з позицій радянсько-російської історіографії і призначався для шкільних вчителів. За свідченням одного з керівників робочої групи від РФ, директора Інституту всесвітньої історії Російської академії наук А. Чубарьяна, у цю робочу групу за домовленістю між сторонами не мали включати науковців-«екстремістів» (тобто істориків з проукраїнськими поглядами). Також робились кроки для інтеграції шкільного курсу історії України в курс всесвітньої історії та зменшення кількості годин на викладання історії (разом з українською мовою та літературою) у 5–11 класах [11].

Усе це свідчить, що відразу після приходу до влади В. Януковича було взято курс на перегляд національної парадигми історії та на зближення української та російської версій історії з метою повернення в український соціум старої російсько-радянської моделі пам'яті. Передбачалось «забуття» певних сторінок української історії, особливо тих, що трактувалися як антиросійські. Окрім подій під Крутами у 1918 р. чи переможної битви українського війська на чолі з гетьманом І. Виговським у 1658 р. під Конотопом, до цих сторінок належав, наприклад, і переможний похід на Москву в 1618 р. українських козаків на чолі із запорозьким гетьманом П. Конашевичем-Сагайдачним. У російських медіа цей похід оцінювався однозначно негативно, а полководець порівнювався з руйнівником Батурина та вбивцею його мешканців князем Меншиковим, що був одним із соратників Петра I [12]. Хоча це порівняння є зовсім некоректним.

Значна частина українського суспільства сприйняла (і небезпідставно) такі дії правлячої проросійської Партії регіонів як кроки до влиття України в лоно «руссава міра» та втрати незалежності. Українські

історики, проаналізувавши російські підручники, дійшли висновку, що вони формують у російських школярів і студентів україноненависть і ворожість та фальшують і привласнюють українську історію [13]. Викликали занепокоєння в українських науковців і зміни в гуманітарній політиці РФ, коли 3 березня 2011 р. указом російського президента Д. Медведєва «Про святкування 1150-річчя зародження російської державності» Київська Русь проголошувалася початком російської державності. Це рішення було викликано цілком прагматичною політичною доцільністю — таким чином легітимізувались давні довільні маніпуляції та фальшування російських істориків із термінами «Русь», «Руська земля», «Руська держава», «Давньоруська держава», «Руська церква», «руси», «русини», «русичі», «руські» тощо, що в середньовіччі і в модерну добу ототожнювались із сучасними українськими землями, а не з тодішньою Московією. Таким чином Росією «обкрадалася» українська історія [14]. Російською пропагандою у масовій свідомості вживлювались тези про те, що руська (тобто середньовічна й ранньомодерна українська історія) — це фактично «російська історія».

Зрозуміло, що такі події провокували в нашому соціумі підвищений інтерес до видань історичної тематики з українським патріотичним баченням вітчизняної історії. Показовим для того часу є випадок із виданням львівським видавництвом «Астролябія» навчального посібника із вітчизняної історії для учнів 5-го класу «Вступ до історії України» (2012), автором якого був А. Закалюк. Це якісне і добре ілюстроване видання з позитивними відгуками наукової спільноти серед інших тем висвітлювало і ті питання, що свідомо оминалися чи були недостатньо розкриті в тогочасних офіційно рекомендованих підручниках з історії. Однак на вихід цього посібника негативно зреагували депутати Верховної Ради України, що представляли Комуністичну партію (як відомо, КПУ завжди стояла на проросійських позиціях), вважаючи видання антиросійським. Зокрема, депутат-комуніст С. Кілінкаров звернувся до Генеральної прокуратури України з вимогою перевірити діяльність видавництва та державних службовців Львівської міської ради щодо нецільового використання коштів [15]. Метою цього звернення була спроба заборонити поширення видання. Як антиросійську книгу, що буцімто прославляє фашистів, оцінили посібник А. Закалюка і російські мас-медіа [15]. Міністерство освіти і науки України видало наказ, яким заборонялося використовувати в навчальному процесі будь-які навчальні видання без санкції освітнього відомства. Тому школи Львівщини, що

замовили це видання, і навіть деякі книгарні почали відмовлятися від цього навчального посібника [16]. Однак це мало й зворотний ефект. Історія з навчальним посібником А. Закалюка «Вступ до історії України» широко висвітлювалася в мас-медіа. Тому посібником зацікавилися як освітяни з різних регіонів України, так і батьки школярів. Тобто антиреклама відіграла ключову роль у просуванні видання. Крім того, за свідченням директора видавництва «Астролябія», завдяки скандалу зросла популярність самого видавництва та підвищився інтерес до інших його видань [16].

Для розуміння тогочасного історичного дискурсу в медійному полі України ми проаналізували вітчизняний видавничий репертуар за 2010–2014 рр. Було опрацьовано номери бібліографічного покажчика «Літопис книг» за 2010–2014 рр., а саме ті книги, що стосуються рубрики 9 Географія. Біографії. Історія, зокрема таких її підрозділів, як 93/94 Історія та менших підрозділів 908 Краєзнавство, 929 Біографічні дослідження, 929.5 Генеалогія. Результати проведеного аналізу відображено в табл. 1.

Таблиця 1

*Кількість назв видань історичної тематики,
вміщених у «Літописі книг» за 2010–2014 рр.*

Рік видання	К-ть назв видань українською мовою	К-ть назв видань російською мовою	К-ть назв видань іншими мовами	Усього назв видань історичної тематики, біографічних та краєзнавчих книг
2010	1186 (78,5 %)	287 (19 %)	37 (2,5 %)	1510
2011	993 (77,5 %)	266 (20,7 %)	23 (1,8 %)	1282
2012	1041 (80,7 %)	233 (18,1 %)	16 (1,2 %)	1290
2013	1268 (78,8 %)	312 (19,4 %)	29 (1,8 %)	1609
2014	985 (78,2 %)	261 (20,7 %)	14 (1,1 %)	1260

Слід одразу зазначити, що існують певні підстави вважати, що не всі видання історичної тематики потрапили на сторінки «Літопису книг», оскільки не завжди видавці надсилали обов'язковий примірник книги до Книжкової палати України. Крім того, як стверджують окремі

дослідники, у бібліографічному покажчику «Літопис книг» вміщується інформація про видання, що вийшли накладом 100 і більше примірників (хоч наукові видання могли мати й менший наклад) [18, с. 3]. Доволі часто серед назв видань траплялися й книги, видані ще в попередні роки. Автор усвідомлює, що, окрім вказаних рубрик, до видань історичної тематики слід зараховувати й літературно-художні видання та літературознавчі книги, що порушують ці теми. Однак не завжди за назвами можна визначити, що в книзі порушується історична тематика. Тому цей обрахунок доволі умовний. Як бачимо, із таблиці за мовою значно домінували українськомовні видання. Водночас більшість російськомовних видань розміщувались у підрубриках 94 Всесвітня історія, 929 Біографічні дослідження, 908 Краєзнавство. Наклади більшості видань не вказано.

Аналізуючи видавничий репертуар історичної тематики за кількістю назв, нами було враховано й мову цих видань. Адже російська мова є не просто мовою колишнього колонізатора, але фактором, що засвідчує теперішню російську присутність в мас-медійному просторі незалежної України. Варто зауважити також на рефлексії нашого соціуму на такі широко відомі висловлювання В. Путіна, що «Росія закінчується там, де закінчується російська мова», або на його заклики захищати російськомовних, тези про російську мову як невід'ємний складник «руссава міра» тощо [19, 20]. Ще з перших років незалежності в Україні склалася ситуація, коли більшість видань як за назвами, так і накладом були російськомовними. До цього слід додати й величезний експорт російської книжки. За влучним висловом В. Кулика, ненормальність становища українськомовної книжки зумовлювалася її явною маргінальністю щодо російськомовних видань [21, с. 457]. Слід погодитися і з думкою Є. Магди, що російська книга виступає як інструмент тиску на свідомість нашої політичної еліти та чинник, що демонструє російську присутність в Україні [22, с. 171]. Водночас серед російськомовних видань, які пропагують проросійські конструкти пам'яті, трапляються й цікаві винятки. Наприклад, книга українського історика К. Галушка «Украинский национализм: ликбез для русских, или Кто и зачем придумал Украину» (Київ, вид-во «Темпора», 2012) була розрахована на російськомовного читача, що мав ознайомитись із проукраїнськими поглядами на вітчизняну історію.

В українській та російській історіографіях сформовані два взаємопротилежні пантеони історичних діячів, існує різне трактування

історичних подій, і примирення цих історичних наративів неможливе. Російські наративи виключають саме існування незалежної України і українського народу як такого. Австрійський історик А. Капшелер, характеризуючи сучасний російський історичний наратив, зазначає: «Для українців у цьому наративі немає місця, вони — частина єдиного російського народу й не мають своєї історії» [23, с. 37]. Через свої видання історичної тематики та інші медійні ресурси РФ намагається нав'язати думку українцям, що вони є частиною єдиного російського етносу. Причому в цьому дискурсі активну участь беруть російські політики, в риториці яких активно використовується така термінологія, як «руській мір», «братній народ», «єдине коріння східнослов'янських народів», «духовні скрепи», «дніпровське коріння», «Святая Русь» тощо. Більше того, російські політики активно зазіхають на так звану Київську спадщину. Зокрема, це стосується президента РФ В. Путіна, який маніпулює історичними фактами або вигадує власні. Президент РФ сприяє відновленню та творенню нових міфів російської історіографії (про «російських» князів Володимира Великого та Ярослава Мудрого, ключовий вклад Росії у перемогу у Другій світовій війні, ототожнення понять «Київська Русь» та «Росія», Новоросія і т. д.), на що, у свою чергу, орієнтуються російські історики.

На прикладі аналізу окремих видань авторів з проросійського табору та тем, які вони порушували, можна уявити, в якому руслі намагалися вести історичний дискурс в медійному просторі України до фактичного початку російської агресії у 2014 р. Насамперед ці видання були спрямовані на тиражування та поширення в українському соціумі старих імперських і російсько-радянських концептів історії. Зокрема, у цій літературі культивувалися міфи про «Велику Вітчизняну війну», російських імперських правителів та засновників більшовицької Росії, досягнення радянської доби тощо. Активно вживалися терміни, співзвучні російській пропаганді: «Великая Победа», «Великая Отечественная война» замість «Другої світової». Маємо на увазі, зокрема, такі видання: «Этих дней не смолкнет слава: 65-летию Великой Победы посвящается» (Луганськ, 2009), «Украина в Великой Отечественной войне 1941–1945 гг.» (Ю. Шиловцев, Київ: Україна, 2009), «22 июня ... Подвиг ваш и имя бессмертны: этот день... всенародной памяти и скорби: исторические сборники к 70-летию начала Великой Отечественной» (С. Смолянинов та В. Михайлов, Київ, 2011), «Жуков. Взлёты, падения и неизвестные страницы жизни великого маршала»

(А. Громов, Харків; Білгород: КСД, 2013), «Маршал Жуков. Свершения и уроки защиты Отечества» (М. Белов, Москва; Керч, 2010), «Слава и трагедии Героев СССР: [биографические очерки]» (Ю. Колодей, Київ: Аванпост-Прим, 2012), «Герой Советского Союза. Беседы: [интервью с ветеранами — героями ВОВ : трилогия]» (А. Філь, Харків: Фактор, 2012), «Великая Отечественная война в кривом зеркале манипуляторов сознания» (Г. Ткаченко, Київ: Україна, 2009), «Подвиг Севастополя. По следам воспоминаний: историко-лирические сборники» (В. Саратов, А. Смолянинников, Київ: Анна- Т, 2012), «Говорят герои Великой победы: Диалог поколений. Крым: сборники интервью и воспоминаний участников ВОВ» (Сімферополь: Таврида, 2011).

Подавалось і радянсько-російське бачення причин початку Другої світової війни, як це було у книзі С. Лозунька «Уродливое детище Версаля», из-за которого произошла Вторая мировая война» (Київ: Довіра; Еженедельник 2000, 2011), що вийшла доволі значним накладом — 2000 пр.

Оспівувалися також одіозні діячі російської історії, що спричинилися до нищення української державності ранньомодерної доби, кримськотатарської держави чи визвольних рухів підкорених народів або виступали проти українського національного руху: «Возвращение Екатерины Великой: Великая история Крыма и города-героя Севастополя» (В. Иванов, Севастополь, 2009), «Генералиссимус Суворов» (Д. Кухар-Онишко, Миколаїв: Вид-во Ірини Гудим, 2010), «Таврическая губерния. Великие имена: [о известных деятелях эпохи конца XVIII–XIX вв.]» (Г. Бабенко, В. Дюличев; Сімферополь: Таврида, 2009), «Убийство Столыпина» (Д. Табачник, В. Воронін; Харків: Фоліо, 2010), «Пётр Столыпин: русский государственный деятель» (Д. Табачник, В. Воронін; Харків: Фоліо, 2011) «Крёстный путь Петра Столыпина» (Д. Табачник, В. Воронін; Харків: Фоліо, 2012; з передмовою Московського патріарха Кірілла).

Виходили й книги, що оспівували сторінки історії Російської імперії та Росії загалом. Як приклад можна назвати книги «Всё о России» (Харків: Фоліо, 2011) авторства Д. Табачника, В. Духопельнікова, О. Тагліної та Ю. Белочкіної, «Россия на всех одна» (Севастополь: Вебер, 2009) авторства С. Аксентьева. У деяких виданнях піддавалось сумніву перебування у складі України певних її земель, як, наприклад, у книзі А. Іванова та С. Бунтовського «Донбасс: Русь и Украина: очерки истории» (Донецьк, 2013), що побачила світ у серії «Библиотека Донбасской Руси».

У деяких виданнях позитивно висвітлювалася діяльність комуністичних діячів, що стояли біля витоків Радянського Союзу: «В защиту Прометея: памяти В. И. Ленина, великого Прометея человечества: краткий конспект классовой борьбы» (Н. Ходаковский; Корсунь-Шевченківський, 2009), «Клим Ворошилов и Луганщина: [очерк о военном и государственном деятеле Советского Союза]» (А. Ямковий; Алчевськ: ДонДТУ, 2013), «Оклеветанные молвой: правда и ложь о вождях революции: полемические статьи и заметки» (А. Сулименко; Харків, 2010). Лідер Компартії України П. Симоненко з позитивно висвітлював жовтневий переворот 1917 р. Його книга «Созидательная энергия Великого Октября» у 2011 р. двічі перевидавалась у Києві в друкарнях «Діапринт» та «Бізнесполіграф». Дивним симбіозом поєднання зусиль Кременчуцького міського комітету Компартії України та Кременчуцького краєзнавчого музею стала книга «Кременчуг в революции 1917 года» (А. Ігнатенко; Кременчук: Про-Графіка, 2011).

Окремі маргінальні події радянської історії підносились до рангу значних та легендарних, що мали довести випадковість сучасних кордонів України та поставити під сумнів існування самої української нації. Прикладом є розрекламована в медіа книга В. Корнілова — «Донецко-Криворожская республика: Расстрелянная мечта» (Харків: Фоліо, 2011). Окремі проросійські автори намагалися також переглянути значення таких дискусійних історичних подій, як Переяславська рада 1654 р., розглядаючи її з позицій «русська міра» («восточнославянской цивилизации»). Зокрема, за результатами V Міжнародної науково-практичної конференції, проведеної НТУ «ХПІ» 16–17 грудня 2010 р., вийшли матеріали з промовистою назвою «Переяславская рада: её историческое значение и перспективы развития восточнославянской цивилизации».

Правителі Київської Русі проросійськими авторами розглядалися як представники саме російської (навіть не спільної, як було у радянську добу) історії. Для прикладу в серії «Знаменитые русские» вийшла книга В. Духопельникова «Княгиня Ольга» (Харків: Фоліо, 2009), в якій ця правителька однозначно відноситься автором до російських.

З проросійських позицій розглядалась і діяльність гетьмана І. Мазепи у період Північної війни (1700–1721), заперечувався факт кривавої різанини, вчиненої російським царем Петром I в українському Батурині, зазнавав критики самостійницький рух українців загалом. Зокрема, це можна простежити у книгах А. Ставицького «Мифы Украины:

Батуринская резня» та «Мифы Украины: Мазепа» (Севастополь: Рибэст, 2012). До таких книг належить й російськомовний твір «Мазепинщина» А. Секкера (Херсон: Гринь Д. С., 2012).

Репринтним способом перевидавались книги, присвячені такій знаковій та трагічній події української історії, як Полтавська битва 1709 р. У цих виданнях події висвітлювалися з позицій російської імперської історіографії, оспівуючи силу російського імперського війська. Таким чином була перевидана книга І. Павловського «Битва под Полтавой 27-го июня 1709 года и её памятники» (Харків: Saga, 2009), що видавалась у Полтаві у 1909 р.

Проросійський публіцист О. Бузина загалом заперечував проукраїнське бачення історії та піддавав брутальній критиці українських історичних діячів. Ці погляди знайшли відображення в таких його книгах, як «Вурдалак Тарас Шевченко: Интеллектуальный триллер» (Київ: Прометей, 2000), «Вурдалак Тарас Шевченко, или Поддельный Кобзарь» (Київ: Арій, 2009), «Тайная история Украины-Руси» (Київ: Арій, 2010; щонайменше 4 видання), «Воскрешение Малороссии» (Київ: Арій, 2012).

Деякі українські історики проросійської орієнтації критикували спроби української влади часів президентства В. Ющенка ввести Україну з-під інформаційного та ідеологічного впливу Росії. Йдеться, наприклад, про книгу «Украина в оранжевом интерьере: исследования истории страны» (П. Толочко, Київ: Адеф-Україна, 2012). Загалом, подібних видань історичної тематики, які порушували питання минувшини з прорадянських та проросійських позицій чи ставили під сумнів існування української держави, виходило доволі багато і в різних містах України: Харкові, Луганську, Сімферополі, Севастополі, Алчевську, Кременчуці, Донецьку, Сумах, Києві, Чернігові та ін.

Окрім масиву проросійської літератури, надрукованої в Україні, слід враховувати й книги історичної тематики, що практично безперешкодно завозились з РФ. Крім того, на масового читача впливали й російські літературно-художні видання у жанрі історичної фантастики чи альтернативної історії («якбитологія», як жартівливо називають цей жанр у певних професійних колах). У відповідних творах моделювалися ситуації розвитку подій, «якби Російська імперія чи Радянський Союз не розпалися б» або «якби росіяни виграли ту чи іншу війну чи битву». Зокрема, це стосується книг Ф. Березіна,

Г. Боброва, С. Бунтовського, М. Калашникова, А. Козлова, Ю. Мухіна, З. Прилепіна, А. Рибаківа, М. Юр'єва та ін., на сторінках яких йшлося про крах України як держави, а українці зображувалися негативно, як патологічні зрадники. Більше того, українці загалом не визнавалися окремим народом [22, с. 142–145].

Водночас слід зазначити, що українська література відповіла на подібні видання появою власних творів з альтернативної історії. Яскравий приклад — твір В. Кожелянка «Дефіліада в Москві», на сторінках якого Москва впала під ударами союзних військ, серед яких було й українське військо, і Україна очолювана С. Бандерою, відіграла ключову роль у перемозі над Радянською імперією на чолі зі Сталіним (пізніше Українська держава вже навіть може протистояти Німеччині, очолюваній Гітлером). До цієї категорії також можемо віднести роман О. Ірванця «Харків — 1938», де українська незалежна соціалістична держава із аббревіатурою У.Р.С.Р. кінця 1930-х рр. зі столицею у Харкові зображена світовим лідером, який надає всляку підтримку українцям, що проживають в інших частинах світу.

Загалом вплив російських видань (разом із засиллям російських теле- та кінофільмів, публікацій у російських та проросійських медіа, інтернет-ресурсах) змушував українських істориків, політологів, краєзнавців, патріотично налаштованих членів українського соціуму реагувати на виклики і брати активну участь в історичному дискурсі. У медійному просторі України поширювались твори відомих вітчизняних авторів-гуманітаріїв: Д. Білого, В. В'ятровича, І. Гирича, В. Горобця, С. Грабовського, Я. Грицака, Я. Дашкевича, Р. Забілого, Г. Касьянова, Р. Коваля, С. Кульчицького, Ю. Мицика, А. Портнова, М. Рябчука, В. Сергійчука, Т. Чухліба, Ю. Шаповала, В. Шевчука, Н. Яковенко та ін., а також зарубіжних україністів: О. Гнатюк, Г. Грабовича, Б. Гудзяка, С. Єкельчика, А. Каппелера, З. Когута, В. Косика, Дж. Мейса, О. Мотиля, С. Плохія, Т. Снайдера, Ю. Шевельова, Р. Шпорлюка та ін. Ці твори побачили світ у таких видавництвах та редакціях періодичних видань, як Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», Видавництво Українського католицького університету, «Дух і літера», «Кліо», Клуб сімейного дозвілля, «Критика», «Основи», редакція газети «День», «Смолоскип», «Стікс», «Темпора», Українська видавнича спілка ім. Ю. Липи, Центр досліджень визвольного руху та ін. Під їх впливом поступово формувався український погляд на історичні процеси в Україні, що водночас викликало спротив

зрадянїзованої та проросійськи налаштованої частини українського суспільства, а також владних інституцій, мас-медіа та науковців колишньої метрополії. Зокрема, РФ не влаштовувало, як висвітлювалися в навчальних та наукових виданнях події Української революції 1917–1921 рр., Голодомору 1932–1933 рр., діяльності українського націоналістичного підпілля 1940– 1950-х рр. тощо [9, с. 518].

Роль українськомовної книги на вітчизняному книжковому ринку посилилась після початку російської військової агресії у 2014 р. Особливо це стало помітно після прийняття Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо обмеження доступу на український ринок іноземної друкованої продукції антиукраїнського змісту» (2016). Цей законодавчий акт вийшов із запізненням, однак посприяв значному зменшенню присутності на книжковому ринку України російськомовної книжки. Це стало можливим як через обмеження ввезення в Україну російських видань сепаратистського, антиукраїнського спрямування і видань, де позитивно показані структури держави-агресора, так і завдяки збільшенню кількості назв українськомовних видань.

Але період різкого зменшення присутності російських книжкових видань в Україні був відносно нетривалим — з січня по червень 2017 р., бо саме стільки часу зайняла підготовка до згаданого вище Закону підзаконних актів. Як зазначав директор видавництва «Фоліо» О. Красовицький, вже восени 2017 р. в книгарнях України знову почали з'являтися книжки російських видавництв. Крім того, деякі російські видавництва («Ексмо», «Альпіна Паблішер» та ін.) стали працювати через спільні з українськими видавцями проекти або філії в Україні. На думку О. Красовицького, це є позитивним моментом, оскільки сприяє розвитку української поліграфії [24]. Однак варто засумніватися в такому «позитиві», бо очевидно, що книжки видаватимуться не українською, а російською мовою. Крім того, не відомо, які цінності пропагуватиме ця продукція — «русскава міра» чи «українського світу»? Адже, за влучним висловом М. Зубрицької: «Літературні твори, завдяки фазовому переходові від індивідуальної до колективної рецепції, утверджують спільні цінності, загальну візію мистецтва слова і формують соціокультурний вимір, який характеризує національні особливості та закладає підґрунтя культурної тотожності» [1, с. 308].

Висновки. Описані вище приклади відображають складну ідеологічну боротьбу в українському соціумі між українськими та

різноманітними модифікаціями проросійських конструктів пам'яті. Дії проросійських можновладців України в перші півтора десятиліття XXI ст. (особливо в період президентства В. Януковича) і проросійських громадських та політичних діячів були спрямовані на маргіналізацію в публічному просторі України патріотичних конструктів історичної пам'яті та винесення на перший план радянсько-російських конструктів. Однак це сприяло й мобілізації прихильників патріотичної версії історичної пам'яті. Позитивом було те, що дискусії на історичну тематику спонукали вітчизняну аудиторію до пошуку відповідей на складні запитання, які можна було знайти в книгах історичної тематики.

Під впливом зовнішніх подразників (наприклад, намагання Росії нав'язати Україні свою версію історії, прагнення політикуму Польщі перекласти історичну відповідальність за трагічні сторінки українсько-польських взаємин на Україну, окупація Росією українських земель Криму та Донбасу) інтерес до вітчизняної історії в соціумі посилюється. Таким чином розвиток історичного дискурсу попри складні політичні умови сприяє формуванню ринку українських видань історичної тематики. У свою чергу, відповідні видання роблять значний внесок у формування модерної української нації, позбавленої комплексу неповноцінності та впливу міфів про «спільну колыску східнослов'янських народів», «старших» і «молодших» братів-народів тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Зубрицька М.* Номо легенс: читання як соціокультурний феномен. Львів : Літопис, 2004. 52 с.
2. *Кіпіані В.* Ярослав Мудрий переміг у «Великих українцях» завдяки маніпуляціям // Телекритика [Електронний ресурс]. URL: <https://www.telekritika.ua/news/2008-05-18/38443> (дата звернення: 18.05.08).
3. *Кіпіані В.* Як вкрали «Великого українця» // Українська правда [Електронний ресурс]. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2008/5/20/76074.htm> (дата звернення: 22.05.08).
4. *Матчак Я.* Росія обере своїх «Великих українців» // Україна молода. 2008. 22 травня. С. 3.
5. *МИД РФ* выступает против пересмотра и политизации истории // РИА Новости — Украина [Електронний ресурс]. URL: <https://www.ua.rian.ru/politics/20080402/779099015.html> (дата звернення: 15.05.08).

6. *Гриневич В., Завгородня І.* Архетипи з минулого // Український тиждень. 2012. № 7–8 (224–225). С. 20.
7. *Пахльовська О.* Не-європейська Україна // День. 2012. № 194–195 (26–27 жовтня). С. 10–11.
8. *Андрійчук М. Т.* Сучасні українські літературно-художні видання як засіб формування історичної пам'яті // Матеріали VI Міжнародної науково-практичної конференції «Наукова школа Романа Іванченка» [Електронний ресурс]. Електрон. дані. Київ: КПП ім. Ігоря Сікорського, 2018. 1 електрон. опт. диск (CD-ROM); С. 3–6.
9. *Кравченко В.* Поневолення історією: Радянська Україна в сучасній історіографії // Україна, Імперія, Росія : Вибрані статті з модерної історії та історіографії. Київ : Критика, 2011. С. 455–528.
10. *Колесніченко В.* Война или военная преступность? // Українська правда — Блоги [Електронний ресурс]. URL: <https://blogs.pravda.com.ua/authors/kolesnichenko/5162763f46ec0/> (дата звернення: 08.04.13).
11. *Історія Малоросії для молоді* // Український тиждень. 2012. № 7–8 (224–225). С. 22.
12. *Павленко С.* «Кривавий» гетьман Сагайдачний? // Голос України [Електронний ресурс]. URL: <https://www.golos.com.ua/news/article/1207746204.htm> (дата звернення: 15.04.08).
13. *Рудюк С.* Як створити образ ворога? // День. 2011. № 160–161 (9–10 вересня). С. 11.
14. *Степанков В.* Нова парадигма безнадійного анахронізму // День. 2011. № 142–143 (12–13 серпня). С. 4.
15. *Читайло О.* Комуністична цензура повертається? // [Електронний ресурс]. URL: https://astrolabium.com.ua/vstup_do_istoriji_ukrajiny_posibnyk-zakaljuk_andrij.htm (дата звернення: 06.02.19).
16. *Мельник Н.* Посібник, «неугодний» Табачнику // [Електронний ресурс]. URL: https://astrolabium.com.ua/vstup_do_istoriji_ukrajiny_posibnyk-zakaljuk_andrij.htm (дата звернення: 06.02.19).
17. *Літопис книг : Державний бібліографічний покажчик України / ДНУ «Книжкова палата України імені Івана Федорова».* Київ, 2010–2014.
18. *Очеретяна Л.* «Літопис книг» у структурі інформаційного забезпечення суспільства // Вісник Книжкової палати. 2011. № 4. С. 1–4.
19. *Владимир Путин* призвал к защите русского языка и истории // Колокол России [Електронний ресурс]. URL: kolokolrussia.ru/russkiy-mir/Vladimir-putin-prizval-k-zaschite-russkogo-yazka-i-istorii (дата звернення: 06.02.19).

20. Червоненко В. П'ять гучних заяв про історію України // BBC News Україна [Електронний ресурс]. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/politics/2014/11/141110_putin_on_history_ukraine_vc (дата звернення: 06.02.19).
21. Кулик В. Дискурс українських медій: ідентичності, ідеології, владні стосунки : Монографія. Київ: Критика, 2010. 656 с.
22. Магда Є. Гібридна агресія Росії: уроки для Європи. Київ: Каламар, 2017. 268 с.
23. Каппелер А. Нерівні брати. Українці та росіяни від середньовіччя до сучасності / Пер. з нім. В. Кам'янця. Чернівці : Видавництво «Книги — ХХІ», 2018. 320 с.
24. Миняйло Н. Топ-10 самых прибыльных книгоиздательств в Украине // [Електронний ресурс]. URL: <https://delo.ua/business/top-10-samyh-krupnyh-knigoizdatelej-v-ukraine-338298/> (дата звернення: 29.01.18).

REFERENCES

1. Zubryc'ka M. Homo legens: reading as a socio-cultural phenomenon. L'viv : Litopys, 2004. 352 p.
2. Kipiani V. Yaroslav the Wise has won the «Great Ukrainians» due to manipulation // Telekrytyka, available at: <https://www.telekritika.ua/news/2008-05-18/38443> (accessed 18 May 2008).
3. Kipiani V. How to steal the «Great Ukrainian», Ukrayins'ka pravda, available at: <https://www.pravda.com.ua/news/2008/5/20/76074.htm> (accessed 22 May 2008).
4. Matchak Ja. Russia will choose its «Great Ukrainians» // Ukrajina moloda, 2008, 22 may, p. 3.
5. MID RF vystupajet protiv p'eresmotra i politizacii istorii // RIANovosti Ukraina. available at: <https://www.ua.rian.ru/politics/20080402/779099015.html> (accessed 15 May 2008).
6. Grynevych B., Zavhorodnja I. Archetypes from the past // Ukrajins'kyj tyczden', 2012, Vol. 7–8 (224–225), p. 20.
7. Pachljous'ka O. Non-European Ukraine // Den', 2012, Vol. 194–195 (26–27 жовтня), pp. 10–11.
8. Andrijchuk M. T. Contemporary Ukrainian literary and artistic publications as a means of forming historical memory // Materialy VI Micznarodnoji naukovopraktychnoji konferenciji «Naukova scnkola Romana

- Ivanchenka» [Elektronnyj resurs], Kyjiv : KPI im. Igorja Sikors'kogo, 2018, pp. 3–6.
9. *Kravchenko V.* Conviction of History: Soviet Ukraine in Modern Historiography // *Ukraine, Empire, Russia: Selected articles on modern history and historiography*, Kyjiv : Krytyka, 2011, pp. 455–528.
 10. *Kolesnichenko V.* War or war crime? // *Ukrajins'ka pravda* — Blogy, available at: <https://blogs.pravda.com.ua/authors/kolesnichenko/5162763f46ec0/> (accessed 8 April 2013).
 11. *History of Little Russia for Youth*, *Ukrajins'kyj tyczden'*, 2012, Vol. 7–8 (224–225), p. 22.
 12. *Pavlenko S.* «Bloody» Hetman Sagaidachny? // *Golos Ukrajiny*, available at : <https://www.golos.com.ua/news/article/1207746204.htm> (accessed 5 April 2008).
 13. *Rudjuk S.* How to create an enemy's image? // *Den'*, 2011, Vol. 160–161, p. 11.
 14. *Stepankov V.* New paradigm of hopeless anachronism, *Den'*, 2011, Vol. 142–143, p. 4.
 15. *Czytajlo O.* Communist censorship is returned? available at : https://astrolabium.com.ua/vstup_do_istoriji_ukrajiny_posibnyk-zakaljuk_andrij.htm (accessed 6 February 2019).
 16. *Meľnyk N.* A guide, «disagreeable» to Tabachnyk, available at: https://astrolabium.com.ua/vstup_do_istoriji_ukrajiny_posibnyk-zakaljuk_andrij.htm (accessed 6 February 2019).
 17. *Chronicle of Books: The State Bibliographic Index of Ukraine*, DNU «Knyzckova palata Ukrajiny imeni Ivana Fedorova», Kyjiv, 2010–2014.
 18. *Oscheretjana L.* «Chronicle of Books» in the structure of information provision of society // *Visnyk Knyzckovoji palaty*, 2011, Vol. 4, pp. 1–4.
 19. *Vladimir* Putin called for the protection of the Russian language and history // *Kolokol Rossii*, available at: kolokolrussia.ru/russkiy-mir/Vladimir-putin-prizval-k-zaschite-russkogo-yazka-i-istorii (accessed 18 May 2008).
 20. *Czhervonenko V.* Five noisy statements about the history of Ukraine, *BBC Nevs Ukrajina*, available at : https://www.bbc.com/ukrainian/politics/2014/11/141110_putin_on_historu_ukraine_vc (accessed 6 February 2019).
 21. *Kulyk V.* Discourse of Ukrainian Media: Identity, Ideology, Power Relations: Monograph, Kyjiv : Krytyka, 2010, 656 p.
 22. *Mahda Je.* Hybrid aggression in Russia: lessons for Europe, Kyjiv : Kalamar, 2017, 268 p.

23. *Kappeler A.* Uneven brothers. Ukrainians and Russians from the Middle Ages to the present / Per. with him V. Kamianets, Czernivci : Vydavnytstvo «Knyhy — XXI», 2018, 320 p.
24. *Minjajlo N.* Top 10 most profitable publishing houses in Ukraine, available at: <https://delo.ua/business/top-10-samyh-krupnyh-knigoizdatelej-v-ukraine-338298/> (accessed 29 January 2018).

Стаття надійшла до редакції 26.02.2019.

Received 26.02.2019.